

Ștefan cel Mare și epoca sa în documente de arhivă

MARICICA IFRIM

În cadrul simpozionului organizat de Institutul de Istorie „A.D.Xenopol” al filialei Iași a Academiei Române și Facultatea de Istorie a Universității „Al.I.Cuza”, prilejuit de împlinirea a 500 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare și Sfânt, Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale a organizat, la 18 iunie 2004, expoziția *Ștefan cel Mare și epoca sa în documente de arhivă*. Vernisajul expoziției, în ziua de 18 iunie 2004, a oferit participanților la simpozion un bilanț grăitor privind amploarea activității cancelariale, prin documentele referitoare la epoca lui Ștefan cel Mare păstrate în tezaurul arhivistic ieșean.

Documentarea, depistarea și selecția documentelor s-au finalizat prin realizarea unui inventar al expoziției, cuprinzând 70 de exponate (documente, sigilii, manuscrise, condici, stampe și fotografii) și tipărirea unui pliant de prezentare (color). În perspectiva organizării acestei expoziții, Serviciul de Conservare-Restaurare și Serviciul de Publicații, Activități Științifice și Cultural-Educative ale Arhivelor Naționale au restaurat și facsimilat un număr apreciabil de pergamente și stampe, iar Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale a fotocopiat digital și prelucrat automat cea mai mare parte din documentele selectate pentru listarea acestora în vederea expunerii.

Documentele epocii lui Ștefan cel Mare, aflate astăzi la Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale, au fost publicate în ediții succesive de documente sau cataloage documentare¹, astfel încât vom face câteva considerații privind documentele referitoare la Ștefan cel Mare și epoca sa.

¹ Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. II, ediția a doua, Iași, 1889, vol. IV, Iași, 1857, vol. VI-VII, Iași, 1875, vol. X-XI, Iași, 1888-1889, vol. XIV, Iași, 1889, vol. XVI-XVII, Iași 1891, vol. XVIII, Iași, 1892 (publicate de Gh.Ghibănescu), vol. XX, Iași, 1892, vol. XXII-XXIV, Iași, 1893-1895, vol. XXV, Iași, 1897; Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. I, partea I, Iași, 1906, vol. IV, partea a II-a, Iași, 1915, vol. V, partea a II-a, 1923; Idem, *Surete și izvoade*, vol. I-VII, IX-X, XII, XIV-XVI, XVIII, XIX, XXI, XXII, XXIV, XXV, Iași, 1906-1933; Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I-II, București, 1913; Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare* (Supliment la *Documentele lui Ștefan cel Mare*, de I. Bogdan), Iași, 1933; Idem, *Documente de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1948; *Documente privind istoria României*, veacul XIV-XV, A, Moldova, vol. I (1384-1475), vol. II (1476-1500), București, Editura Academiei, 1954, veacul XVI, vol. I (1501-1550), București, 1951; *Documenta Romaniae Historica (D.R.H.)*, A., Moldova, vol. II, întocmit de Leon Șimanschi, în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Editura

În Colecția *Documente* – impresionantă ca mărime și importanță, peste 100.000 de unități arhivistice care acoperă documentar aproape șapte secole de istorie, de la domnia Moldovei din a doua jumătate a secolului al XIV-lea până la reprezentanții monarhiei moderne, foarte puțini la număr sunt reprezentanții domniei pentru care nu s-au păstrat documente – se regăsesc 68 documente emise de cancelaria lui Ștefan cel Mare, atât originale, cât și traduceri în copii târzii sau rezumate în perilipsuri și foarte multe mențiuni documentare². O evaluare cantitativă, constatată aproape ca o regulă impusă de existentul documentar arhivistic, arată că doar o treime din documentele emise au fost păstrate până astăzi, o altă treime poate fi reconstituită prin copii târzii și mențiuni documentare, iar o treime a fost pierdută irecuperabil.

Evoluția cancelariei domnești, instituție subordonată domniei și sfatului domnesc, având ca sarcină principală înscrierea în acte publice a hotărârilor domnești, se realizează gradual, de la un serviciu cancelarial, desfășurat cu intermitențe și atribuții reduse, la instituția cancelarială propriu-zisă, corespunzătoare sfârșitului secolului al XV-lea. Această transformare s-a realizat prin asumarea de către acest serviciu a unor sarcini noi, în special a reglementării proprietății și nu s-a produs dintr-o dată. Astfel, se observă trei etape: prima a coincis cu înzestrarea reprezentanților familiilor boierești cu urice de proprietate, în timpul logofetei lui Bratei, când sarcinile acestuia au fost, probabil, limitate numai la rezolvarea activității curente de cancelarie și redactarea majorității actelor de proprietate, corespunzător începutului domniei lui Alexandru cel Bun; a doua etapă a consemnat o diferențiere a proprietății în cadrul multor familii, prin schimbări și vânzări, specifică domniilor lui Alexandru cel Bun și ale urmașilor săi imediați, înglobând logofetele lui Isaia a lui Gârdu, Ion Cupcici, Neagoe, când obligația redactării și chiar sigilării privilegiilor cădea pe seama celorlalți scriitori de acte, reprezentantului cancelariei Moldovei revenindu-i doar misiunea îndrumării și controlului superior; ultima etapă, cea a înzestrării fiecărui proprietar cu ceea ce stăpâna, ilustrând sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare, când se constată o intensificare a producției documentare, o structurare internă a cancelariei în raport cu necesitățile Moldovei, diversificarea formularului diplomatic, multiplicarea tipologiei actelor, apariția unor noi formule diplomatice etc.

Academiei, 1976; vol.III, întocmit de C.Cihodaru, I.Caproșu și Nistor Ciocan, București, 1980; *Catalog de documente din Arhivele Statului Iași, Moldova*, vol. I (1398-1595), întocmit de Virginia Isac, București, 1989.

² Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, „*Din uric de la bătrânul Ștefan voievod*”. *Întregiri documentare*, în vol. *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, editat de Petronel Zahariuc și Silviu Văcaru, Iași, 2003, p. 107-161, au identificat 319 mențiuni ale unor documente emise de Ștefan cel Mare în cuprinsul unor documente mai noi, ale unor domnii ulterioare epocii ștefaniene.

Spre sfârșitul domniei sale, Ștefan cel Mare cumpără domenii boierești³ și recurge la o nouă repartitie a proprietății către boierimea mică⁴ și dăniile către Mănăstirea Putna⁵, Mitropolia Sucevei⁶, cea a Romanului⁷ etc. Această activitate cancelarială de anvergură este edificatoare asupra direcțiilor politice urmărite de domn.

Diversificarea tipologică a actelor și sporirea daniilor în scris reies și din *donățiile boierești* (ex. înzestrarea Mănăstirii Putna cu un sat, însoțit de odoare, de către Iuga, vistierul lui Ștefan cel Mare)⁸, *porunci interne ale domniei*⁹, *privilegii comerciale*¹⁰, *scrisori boierești*¹¹, *instrucțiuni-solii*¹², *salvconducte*¹³, *acte omagiale*¹⁴, *tratate* (ex. tratatul cu Polonia, după Codrii Cosminului)¹⁵, *înțelegeri cu caracter extern* (cu poloniei)¹⁶, *împuterniciri*¹⁷ etc. Nu întâmplător, în structura cancelariei apare logofătul doi (ex. Toader Prodan). În acest context al diversificării tipologiei documentare sunt multe acte de confirmare a unor privilegii arse, parțial arse, pierdute sau distruse: „au ars”, „a pierit de turci”, „unele sunt pierdute sau stricate... cum este știut boierilor noștri moldoveni”, iar din punct de vedere diplomatic apare o nouă formulată documentară, *mențiunea unui vechi privilegiu*. Locul ei este plasat între intervenția și narația actului nou.

Redactate, în marea lor majoritate, de către dieci ai cancelariei oficiale de stat și cuprinzând, în mod obișnuit, dispoziții domnești referitoare la multiplele aspecte ale proprietății feudale, documentele emise de Ștefan cel Mare reușesc să transmită o cantitate apreciabilă de informații, directe sau indirecte, asupra epocii

³ D.R.H., A. Moldova, vol. III, doc. nr. 252, p. 452-453.

⁴ *Ibidem*, doc. nr. 196, p. 356-357, doc. nr. 197, p. 357-359, doc. nr. 243, p. 431-433.

⁵ *Ibidem*, doc. nr. 118, p. 230-234, doc. nr. 261, p. 466-470, doc. nr. 282, p. 501-503, doc. nr. 283, p. 503-506, doc. nr. 285, p. 507-510, doc. nr. 290, p. 516.

⁶ *Ibidem*, doc. nr. 287, p. 511.

⁷ *Ibidem*, doc. nr. 235, p. 418-419.

⁸ D.R.H., A. Moldova, vol. II, doc. nr. 205, p. 310-311, doc. nr. 207, p. 314-315, doc. nr. 208, p. 315-317.

⁹ *Ibidem*, doc. nr. 94, p. 135, doc. nr. 220, p. 334-336.

¹⁰ Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, nr. CXXXVIII, nr. 271-282, nr. CXL, p. 315-317.

¹¹ D.R.H., A. Moldova, vol. II, doc. nr. 232, p. 354-355.

¹² Ioan Bogdan, *op. cit.*, doc. nr. CXLIV, p. 324-329, CLXXIV, p. 401-408.

¹³ *Ibidem*, doc. nr. CXXIII, p. 257-259, doc. nr. CXXVII, p. 269-271, doc. nr. CLXXXIX, p. 469-470.

¹⁴ *Ibidem*, doc. nr. CXXIX, p. 282-288, doc. nr. CXXX, p. 288-291, doc. nr. CXXXV, p. 300-304, doc. nr. CLXVII, p. 370-378.

¹⁵ *Ibidem*, doc. nr. CLXXVIII, p. 417-441.

¹⁶ *Ibidem*, doc. nr. CLXXXV, p. 463-465.

¹⁷ *Ibidem*, doc. nr. CLIII, p. 342.

sale: principiile de guvernare, de asumare a unor noi responsabilități, mult sporite, de către puterea centrală, de atenuare a discrepanțelor apărute anterior în structura proprietății, de ordine internă, de dezvoltare economică, raporturi sociale, preocupări administrative, religioase, fenomene sau evenimente politice. Documentele conțin, totodată, informații extrem de utile cercetării unor aspecte ale științelor „auxiliare”: arhivistica, genealogia, heraldica, sigilografia, diplomatica, onomastica, toponimia, antroponimia, metrologia, numismatica etc.

Scriitori de acte, menționați în documente sunt: Alexa, Andreica, Borcea, Coste, Ion dascăl, Ilea, Ivan, Ivul, Isaia, Matei, Negriș, Oanță, Stețco, Șandru, Șteful, Ion Tăutul, Toader diac, Toader Prodan, Toma, Vascan, Vulpaș, iar locurile de emitere: Suceava, Vaslui, Iași, Hârlău, Roman, Bârlad, Bacău, Bădeuți, Putna. Traducătorii copiilor târzii, dascăli la Mitropolie și uricari domnești: Gheorghe Evloghie, Hrisant ieromonah, Pavel Debrici, Ion Teodorovici, Procopie dascăl, Enache Panainopol, Andrei Dașcovici ș.a.

Pentru evoluția activității cancelariale este edificatoare analiza comparativă a documentelor emise de Alexandru cel Bun sau urmașii săi, Iliăș, Ștefan, Bogdan al II-lea, Alexandru, fiul lui Iliăș, cu documentele epocii ștefanienne, atât ca tipologie, dar și ca format, sau urmărindu-se suportul documentar, elementele formularului diplomatic, scrisul etc. În ceea ce privește validarea, s-au folosit cele trei tipuri de sigilii domnești cu stema Moldovei imprimată în ceară roșie, încadrată în căușuri de ceară naturală, mic (3 cm), mijlociu (5 cm) și mare (8 cm). Dacă în prima parte a domniei, Ștefan cel Mare a adoptat sistemul cosigilării unor categorii de acte interne cu sigilii ale membrilor sfatului domnesc alături de pecetea domnească¹⁸, în a doua parte a domniei înlătură această practică, semn al sporirii importanței tronului în conducerea treburilor publice și al afirmării prestigiului personal al domnului.

Coexistența unor documente originale cu copiile târzii ale acestora oferă posibilitatea analizei acurateții traducerii, conferind valoare traducerilor unor documente ale căror originale s-au pierdut¹⁹.

Referitor la falsurile documentare, interesant este documentul din 1497 martie 15, emis la Iași, scris pe un pergament original cu sigiliul lui Ștefan cel Mare, însă răzuit și scris, peste documentul șters, cu cerneală care s-a prelins pe alocuri.

Copii, mențiuini sau rezumate ale unor documente din timpul domniei lui Ștefan cel Mare se păstrează în fonduri arhivistice de secol XIX, precum *Divanul Domnesc*, *Ministerul de Justiție al Moldovei*, *Divanurile de Apel al Țării de Sus și al Țării de Jos*. Colecția *Litere-Gh. Asachi*, *judecătoriile ținutale* etc.

¹⁸ D.J.A.N. Iași, Colecția *Documente*, Spiridonie, P.XLV/63, P.340/52 ș.a.

¹⁹ *Ibidem*, P.VI/73 (original și copie tradusă de Hrisant ieromonah în 1839) sau P.XLV/63 original și un rezumat din secolul al XIX-lea, P.XLV-A/64.

Coroborarea informațiilor din „ponturile jăluitoare în puterea dovezilor”²⁰, depuse la *Divanul Domnesc*, de exemplu, și corespondența acestora în documente succesive de la Ștefan cel Mare până la Grigore Ioan Calimah²¹, sau în documente autentice ale domnilor menționați, în transcrierea unor copii târzii²² ale unor documente distruse în al doilea război mondial, redau statutul de autenticitate unui document de la Ștefan cel Mare, din 1463 iulie 31, considerat „îndoielnic”²³ din cauza unor inadvertențe²⁴ datorate lecturării documentului „pre cât s-au putut cunoaște slovele”.

Totodată, în Colecția *Manuscrise* a Direcției Județene Iași a Arhivelor Naționale se păstrează un *minei* pe luna septembrie, scris în 1489, din porunca lui Ștefan cel Mare²⁵, având ca suport hârtia cu capul de bour, în filigran, și *Letopisețul Țării Moldovei*²⁶, un manuscris care cuprinde textele lui Grigore Ureche, Miron Costin și Ion Neculce. După o însemnare a profesorului Mihai Costăchescu, manuscrisul ar fi fost scris la Mănăstirea Coșula pentru Iordachi Cantacuzino.

Elogiul personalității lui Ștefan cel Mare și al operei sale, în posteritatea modernă și contemporană, se regăsește bogat reprezentat în fondurile arhivistice *Primăria municipiului Iași*²⁷, *Prefectura județului Iași*²⁸, *Universitatea „Al.I.Cuza” Iași*²⁹, privind organizarea subscripției naționale (135.000 lei) pentru comanda unei statui ecvestre a lui Ștefan cel Mare, lucrare încredințată sculptorului francez Emanuel Frémiet, privind inaugurarea statuii în fața Palatului Culturii, precum și organizarea și desfășurarea tuturor manifestărilor organizate în Iași cu prilejul comemorării a 400 de ani de la moartea voievodului³⁰.

Colecția *Stampe și fotografii* conține câteva piese originale foarte valoroase: litografia din 1834, după o idee a lui Gh. Asachi, desenată de I. Miller, comandată de Mihail Sturdza, intitulată *Ștefan cel Mare al Moldovei cuvântează*

²⁰ *Ibidem*, Fondul *Divanul Domnesc*, dosar 175/1843, f. 197-200.

²¹ *Ibidem*, Colecția *Documente*, P.257B/1-15.

²² *Ibidem*, Colecția *Manuscrise*, nr. 1997, f. 8 r. și v.

²³ *D.R.H.*, A, Moldova, vol. II, doc. C, p. 411-413.

²⁴ C. Turcu, *O traducere necunoscută a unui document de la Ștefan cel Mare*, în „*Revista Arhivelor*”, I (1958), nr. 2, p. 272-274.

²⁵ C. Turcu, *Un manuscris slavon necunoscut din timpul lui Ștefan cel Mare*, în „*Hrisovul*”, VI, 1946, p. 105-109.

²⁶ D.J.A.N. Iași, Colecția *Manuscrise*, nr. 1664.

²⁷ *Ibidem*, Fondul *Primăria municipiului Iași*, dosar nr. 154/1883.

²⁸ *Ibidem*, Fondul *Prefectura județului Iași*, dosar 96/1883.

²⁹ *Ibidem*, Fondul *Universitatea „Al.I.Cuza” Iași – Rectorat*, dosar 683/1904.

³⁰ Andi Mihalache, *Documente privind comemorarea lui Ștefan cel Mare la Iași în 1904*, în vol. *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, v. nota 2, p. 353-375.

al său testament politicesc la anul 1504³¹, stampă comemorativă marcând inaugurarea statuii lui Ștefan cel Mare din Iași³², actul comemorativ încheiat cu ocazia ridicării statuii ecvestre a lui Ștefan cel Mare, din bronz, avându-i pe regele Carol I, președinte de onoare, pe Grigore M. Sturdza, vicepreședinte, pe V. Alecsandri, N. Gane, Scarlat Pastia, Iacob Negruzzi, Alexandru Stamatopulo, membri³³, reproducerea fotografică a statuii ecvestre³⁴, stampa reprezentând familia regală la slujba de sfințire a bisericii Sf. Neculai Domnesc, din 2 octombrie 1904, la Iași. Periodicele și cărțile bibliotecii documentare referitoare la Ștefan cel Mare întregesc imaginea și percepția contemporană asupra epocii ștefaniene.

³¹ D.J.A.N. Iași, *Colecția Stampe și fotografii*, nr. 1004.

³² *Ibidem*, nr. 761.

³³ *Ibidem*, nr. 167.

³⁴ *Ibidem*, nr. 87.